

TÜRKİYE KÖY ADLARI ÜZERİNE BİR DENEME

ÖZCAN BAŞKAN

Eldeki bu çalışmaya, şöyle bir düşünce zinciri ile girişilmiştir. Bugün Türkiye’de, sayıları 40,000’e yaklaşan köy ve şehir adı bulunmaktadır. Bu adların her birisi insanlar tarafından verildiğine göre, kişilerin düşünceleri ve duyguları ile bu adlar arasında belli bir bağlantı olsa gerek. O halde, birbirleriyle ilgisiz gibi duran on binlerce yer adının karşılaştırılması sonucunda, bunların meydana getirdikleri bir ad düzeni ortaya çıkabilir. Yalnız dil açısından elde edilen bu düzen, ayrıca, tarih, coğrafya, etnoloji, arkeoloji, sosyoloji gibi çalışma alanlarında elde edilen çeşitli düzenler ile de bağlantı gösterebilir. Böylece, yer adlarının incelenmesi ile varılan ilk sonuçlar, bir yandan, başka dallarda varılmış sonuçlara destekleyici olarak yardımda bulunabilecekleri gibi, bu gibi dallarda yeni araştırmalara başlatmak üzere, aratıcı veya buldurucu nitelikleriyle de yararlı olabilirler.

Yukarıdaki varsayımlardan yola çıkılarak başlanan bu çalışmada, kaynak olarak şu belge kullanılmıştır: Genel Nüfus Sayımı, 23 Ekim 1960, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1963. Bu katalogta kullanılan her bir köy veya şehir adı, ayrı fişe yazılmıştır. Eğer bir yer adında birden çok anlamlı birim varsa, o zaman, Beyoğlu gibi bir ad, iki ayrı fişe, Çukur-çimentekke gibi bir ad ise, üç ayrı fişe geçirilmiştir. Böylece, her bir fişin üzerine şu bilgiler işlenmiş bulunmaktadır. Köy adının bütünü veya anlamlı bir parçası, eğer varsa köyün eski adı, köyün bağlı olduğu bucak, ilçe ve il adları ile köy adının katalogdaki sayfa numarası. Birçok adların, birden fazla sayıda parçacığa ayrılması yüzünden, toplamı 100,000’i bulan fişler, bu kez alfabetik sıraya konulmuş ve adlar üç bölümde toplanmıştır: Çamlıca gibi, Türkçede belli bir anlamı olanlar; Manisa gibi, belli bir anlama gelmeyenler ve Gelibolu, Safranbolu gibi yabancı bir bolu parçacığını taşıdıkları halde, gene de belli bir öbek meydana getirenler. Bundan sonra, iki veya daha çok sayıda geçen adların her birisi bir küme sayılmış ve böylelikle 3,000 kadar ayrı öbek elde edilmiştir. Bunların her birisinde, aynı adı taşıyan köylerin sayısı 2 ile 2,500

arasında değişmektedir. Adı değiştirilmiş olan köylerin eski adları fişlere geçirildiğinden, bunları da inceleme alanına sokmak mümkün olmuştur.

Fişlere geçirilmiş adların incelenmesinde iki yol tutulmuştur. Birincisinde, her öbekteki adların kendi aralarındaki dağılımına bakılmış, ikincisinde ise, öbeklerin birbirleriyle olan bağlantıları göz önüne alınmıştır.

Öbeklerdeki ad dağılımı:

Söz gelimi, önce Kale öbeği alınmış, ve içlerinde Kale parçacığı taşıyan köy adları, illerine ve ilçelerine göre ayrılmışlardır. Sonra, Türkiye haritası üzerine, her bir Kale adı, ilgili ilçe sınırları içerisine gelmek üzere noktalanmıştır. Böylece, Kale adlı bütün köylerin, iki boyutlu bir biçimde, Türkiye üzerindeki dağılımı ortaya çıkmıştır (Harita 1). Buna göre, Kale adlı köyler, Türkiye'nin genellikle Doğu, ve özellikle de Kuzey-Doğu kesiminde toplanmakta olup ayrıca, Doğu Anadolu'nun dağlık bölgesine büyük bir uygunluk göstermektedirler. Böylelikle, dilbilimdeki yer adları düzeni ile coğrafyadaki dağlık bölgeler düzeni arasında bir benzer yapılilik belirmiş olmaktadır.

Aynı biçimde, bu kere Hisar, Konak, Hüyük gibi öbeklerde bulunan adlar da işlenmiş ve böylece, birbirlerinden ayrı dağılımlar veya örgüler elde edilmiştir (Harita 2, 3, 4). Bunun sonucunda, ayrı ayrı öbeklerdeki adların, dağılım örgüsü bakımından birbirleriyle karşılaştırılmaları mümkün olmuştur. Söz gelimi, Hisar adlı köylerin dağılımı, Kale köylerinin tersine, daha çok Batı Anadolu'ya kaymaktadır. Eğer Kale ve Hisar haritaları üst üste konulacak olurlarsa, Doğu'daki Kale örgüsü ile, Batı'daki Hisar örgüsünün birbirleriyle çakışmayıp haritanın sağını ve solunu paylaştıkları görülmektedir. Birbirleriyle bütünleyici dağılım halinde bulunan, bu iki yer adıyla ilgili örgülerin, gerek coğrafya gerek tarih bakımından yorumlarının yapılması, dilbilim alanının dışındaki dallara düşmektedir. Aynı biçimde, Hüyük adlı köylerin dağılımına bakarak, Ankara'nın Kuzey-Batı'sından yukarı doğru çıkıp Çankırı üzerinden Kastamonu'ya kadar uzanan Hüyük adlı köy zincirini yorumlamak ve gerekirse araştırmalara girmek de, gene dilbilim alanının yetkileri dışında kalmaktadır. Bu bakımdan, eldeki çalışmada varılan sonuçların, destekleyici veya aratıcı olarak kullanılması yolunda, ilgili başka bilim dallarının da dikkat göstermeleri gerekmektedir.

Bundan başka, aynı Kale öbeğindeki fişler, bu kez de, içlerinde Kale birimini taşıyan köylerin tüm adlarına göre, kendi aralarında yeniden düzenlenmişlerdir. Böylelikle, Kale adının girdiği karışımlar, benzerliklerine göre bölümlerde toplanmış ve şöyle bir dağılım örgüsü elde edilmiştir:

Renkler	Maddeler	Hayvanlar	Sıfatlar
Akça kale	Taş kale	Boğa kale	Eski kale
Kara kale	Toprak kale	Kurt kale	Yeni kale
Boz kale	Kaya kale	Koç kale	Güzel kale
Kızıl kale	Kum kale	Keçi kale	Büyük kale
Yeşil kale		Yılan kale	Küçük kale
			Yukarı kale
			Aşağı kale
			Ulu kale
Belirleyicilik	Yıpranmışlık	Bölgeler	Yönler
Kale kışla	Harabe kale	Kale başı	Sivri kale
Kale oba	Viran kale	Kale burnu	Baş kale
Kale hisar	Ören kale	Kale boynu	Orta kale
Kale köy	Kırık kale	Kale boğazı	Yalın kale
Kale tepe	Yarım kale	Kale meydanı	
Kale yaka	Öksüz kale	Kale bayırı	
Kale dere		Kale yolu	
Kale kaya			Kale yüzü
Kale taş			Kale önü
			Kale altı
			Kale dibi

Çeşitli

Ada kale	Kale	Tatar kale
Kapı kale	Kalecik	Çiflik kale
Kalkan kale	Çanak kale	Mercimek kale
Sancak kale	Baba kale	Çamlı kale
Kadife kale	Zincir kale	Aynalı kale
Boğaz kale	Tek kale	Yağmurlu kale

Bu dağılım örgüsüne göre ilgi çeken ilk nokta, Viran, Harabe, Kırık, Yarım, Öksüz gibi sıfatların belirlediği gibi, kalelerin yıpranmışlığı, bakımsızlığı, ve bırakılmışlığı olsa gerek. Buna karşılık, Kale kışla, Kale oba, Çiflik kale gibi adlar, birçok kale bölgelerinin, yakın zamanlara kadar kullanılmakta olduklarını gösterebilirler. Aynı biçimde, Kale meydanı, Kale yolu, Kale bayırı ile Kale altı, Kale dibi gibi adlar, kale bölgelerinin, köyün yaşayışında gene de bir önemleri olduğunu belirtmektedirler. Başka bilgi dalları ile yapılacak bir ortak çalışma sonunda, bu gibi ad örgülerinin, daha taze açılardan yorumlanmaları ve dağılımların daha da bir açıklığa kavuşturulmaları mümkündür.

Öbekler Arasındaki Bağlantılar:

Bundan sonra, öbeklerin kendi aralarındaki bağlantıların incelenmesine geçilmiştir. Çalışma kolaylığı sağlamak üzere, ilk önce, içlerinde en çok sayıda fiş bulunan 40 öbek ele alınmış ve bunların adları, en çoğundan en azına kadar yuvarlak sayılarla sıralanmıştır:

Kara	2500	köy	Hacı	400	köy	Ağaç	200	köy
Köy	1500	"	Kızıl	"	"	Ali	"	"
Ak	800	"	Ören	"	"	Bağ	"	"
Dere	"	"	Sarı	"	"	Bel	"	"
Kaya	"	"	Su	"	"	Boz	"	"
Pınar	"	"	Yeni	"	"	Çam	"	"
Aşağı	500	"	Alan	"	"	Çay	"	"
Baş	"	"	Büyük	"	"	Dağ	"	"
Bey	"	"	Doğan	"	"	Demir	"	"
Taş	"	"	Gök	"	"	Göl	"	"
Tepe	"	"	Küçük	"	"	Kale	"	"
Yukarı	"	"	Oğul	"	"	Ova	"	"
						Viran	"	"
						Yayla	"	"
						Yazı	"	"
						Yol	"	"

Aynı 40 adın, bu kez de anlamları arasındaki yakınlıklara göre birleştirilmesi sonucunda, ortaya anlam alanları denilen yapılardan kurulu şöyle bir genel örgü çıkmıştır:

Kara	Büyük	Su	Kale	Dağ
Ak	Küçük	Göl	Köy	Tepe
Boz	Yukarı	Pınar		Kaya
Gök	Aşağı	Dere		Taş
Sarı	Yeni	Çay	Bağ	Bel
Kızıl			Ağaç	Yol
			Çam	Yayla
				Yazı
Viran	Bey			Alan
Ören	Hacı			Ova
Oğul	Ali	Baş	Demir	Doğan

Ufak çaptaki bu 40 adlık dağılım örgüsüne dayanarak şu gibi gözlemlerde bulunulabilir:

Yukarı/Aşağı, Büyük/Küçük, Eski/Yeni gibi karşıtlıklar, bir bakıma, birçok köylerin, kopup ayrılma yoluyla ortaya çıkıp geliştiklerini göstermektedir. Bu arada, Eski adının, bu 40 tane arasında bulunmayışı da ilginçtir.

Renkler bakımından en çok geçen adın Kara oluşuna karşılık, Yeşil adının bu dizinde bulunmayışı, Türkiye'nin toprak örtüsü bakımından bir özelliğini gösterebilir. Bundan ayrı olarak, Sarı ve Kızıl adlarının, Ak, Boz, Gök adları gibi, toprağın yapısındaki demir ve kireç türünden maddeler ile yakından ilgisi olması mümkündür. Demir adının da, kendi payına, çok geçen adlar dizininde bulunması ilgiyi çekmektedir.

Adlar arasında Viran, Ören birimlerinin de çok geçmesi, birçok köylerin, eski uygarlık kalıntıları üzerinde veya yakınında kurulmuş olduğunu veya böyle bir çevrede sürüp gittiğini belirtebilir. Buna karşılık, bir yandan Ağaç, Çam adlarının, öte yandan da Su, Göl, Pınar, Dere, Çay adlarının, çok görülenler arasında bulunması, yerleşik hayatın, geniş oranda sulak ve ağaçlık yerlerde toplandığı görüşünü pekiştirebilir.

Aynı biçimde, Yayla, Yazı, Ova, Alan gibi adlar ile Yol, Bel gibi adlar, birçok köylerin, geniş düzlüklerde veya geçitlerde kurulmuş olduğunu göstermektedir. Dağ, Tepe, Kaya gibi adlar ise, Yayla, Bel ile birleştirilince, Anadolu'nun engebeli yapısını yansıtan bir karışım ortaya çıkabilir. Bunun gibi, Bey, Hacı, Ali adlarının da, çok geçenler arasında bulunması, toplum-bilim açısından, Türkiye'nin derebeylik düzeni, İslamiyet'e bağlantısı ve mezhep ayrılığı gibi noktalara ışık tutabilir.

Yalnızca en çok geçen 40 adın kullanılmasıyla varılan bu geçici sonuçların, daha geniş çapta incelenebilmesi için, bu kere, köy adlarına ait bütün öbekler, aynı biçimde, çeşitli bölümlerde ve alt bölümlerde toplanmıştır. Buna göre, bütün köy adları şu iki büyük bölüme ayrılmaktadır:

- A. Tabiata ve fiziksel koşullara dayanan adlar,
- B. İnsanlara ve topluluklara dayanan adlar.

Bunlar da kendi içlerinde üçer alt bölüme ayrılmaktadır:

- A 1. Çevreyle ilgili adlar;
- A 2. Bitkilerle ilgili adlar;
- A 3. Hayvanlarla ilgili adlar;
- B 1. Kişilerin fiziksel yaşayışı ile ilgili adlar;
- B 2. Kişilerin duygusal yaşayışı ile ilgili adlar;
- B 3. Kişilerin kendi varlıkları ile ilgili adlar;

Bu altı alt bölümün her birisi yeni baştan çeşitli alt birimlere ayrılmaktadır:

A. Tabiata ve fiiüksel kořallara dayanan adlar;

1. Çevreyle ilgili adlar;

a. Doğrultular:

Doğu	Üst	Öte	Ön
Batı	Dıř	Yan	Orta
Kuzey	Hariç	Kenar	Ara
Güney	İç	Uç	Karşı
	İçeri	Dip	Sol

b. Coğrafya adları:

Dağ	Meyil	Deniz	Yaęmur
Tepe	Bayır	Göl	Kar
Yamaç	Yokuř	Liman	Tipi
Yaka	Rampa	Kıyı	Sel
Vadi		Ada	Sis
Yar			Pus

Su

Pınar	Orman	Ova	Rüzgar
Dere	Koru	Yayla	Yel
Çay		Yazı	Ayaz
		Alan	

c. Madenler:

Maden	Demir	Bakır	Altın
	Çelik	Tunç	Gümüş
Kurşun			
	Kalay	Kükürt	

d. Deęerli tařlar:

Yakut	Zümrüt
-------	--------

e. Mevsimler:

Bahar	Yaz	Güz
-------	-----	-----

f. Günler

Salı	Cuma
------	------

g. Sayılar:

Bir	Dört	Yedi	Kırk
İki	Beř	Dokuz	Ellı
Üç	Altı	On	Bin

h. Renkler:

Renk	Ak	Al	Sarı
Kara	Beyaz	Kızıl	Yeşil
Siyah	Boz	Pembe	Mor
			Gök

A. Tabiata ve fiziksel koşullara dayanan adlar:

2. Bitkilerle ilgili adlar:

a. Ağaçlar:

Ağaç	Ardıç	Ceviz	Badem
Meşe	Çınar	Kestane	Fındık
Kayın	Çam	Fıstık	İğde
Gürgen	Kavak		
	Selvi		

b. Meyvalar:

Meyva	Elma	Kiraz	Turunç
Yemiş	Armut	Vişne	Zerdali
Kavun	Ayva	İncir	Dut
Karpuz	Nar	Erik	Muz
	Çilek	Üzüm	Hurma

c. Sebzeler:

Lahana	Kabak	Pancar	Şalgam
Soğan	Havuç	Biber	

d. Tahıllar:

Tahıl	Arpa	Darı
Nohut	Çavdar	Pirinç
Buğday	Bakla	Bulgur
		Mercimek

e. Çiçekler:

Çiçek	Lale	Nergis
Gül	Sümbül	Menekşe

f. Bitki parçaları:

Gonca	Filiz	Fidan
Yaprak	Sap	Kök

A. Tabiata ve fiziksel koşullara dayanan adlar:

3. Hayvanlarla ilgili adlar:

Aslan	Manda	Sığır	At
Kaplan	Kömüş	Öküz	Ayır
Pars	Camuz	Boğa	Kısrak
		İnek	Katır
		Dana	

Geyik	Koyun	Kunduz	Kurt
Karaca	Koç	Samur	Tilki
Ceylan	Kuzu	Porsuk	Çakal
	Keçi		Köpek
Horoz			İt
Tavuk	Kuş		
Kaz	Kartal	Leylek	
Ördek	Şahin	Karga	Keklik
			Turna
Kumru	Serçe	Sinek	Güvercin
Bülbül	Kırlangıç	Arı	
		Pervane	Böcek
Deve	Tavşan		Karıncı
		Yılan	Pire
	Balık	Sülük	
	Kurbağa		

B. İnsanlara ve topluluklara dayanan adlar:

1. Fiziksel yaşayış ile ilgili adlar:

a. Yiyecekler:

Aş	Ekmek	Peynir	Bal
Et	Börek	Zeytin	Helva
Kavurma	Çörek	Yoğurt	

b. İçecekler:

Su	Şerbet	Ayran	Sirke
Çay	Pekmez	Cacık	Şarap
Kahve			

c. Eşya konacak kaplar:

Sandık	Küp	Tepsi	Heybe
Kutu	Çanak	Leğen	Torba
	Çömlek	İbrik	Kese
Bakraç			
Kova	Bardak	Sepet	

d. Kesici âletler:

Balta	Süngü	Bıçak	
Pala	Hançer	Çakı	
Kılıç			

e. Savaş ile ilgili adlar:

Savaş	Tüfek	Esir	Okçu
Ordu	Yay	Köle	Topçu
			Barutçu
Sancak			Cebeci
Bayrak			Sipahi

f. Koşum takımı:

Eğer	Sele	Üzengi
Semer	Palan	Gem

g. Kumaş maddeleri:

Kumaş	Bez	Aba
Yün	Keçe	Kilim
İpek		Çaput

h. Yapı kısımları:

Ev	Dam	Oda	Bahçe
Hane	Çatı	Döşeme	Avlu
	Baca	Kapı	Ağıl
Bodrum			
Ambar	Sarnıç		
Ahır	Havuz		

B. İnsanlara ve topluluklara dayanan adlar:

2. Duygusal yaşayış ile ilgili adlar:

a. Duyular:

Ağrı	Yas	Kın
Acı	Korku	Sabır

b. Aile bireyleri:

Dede	Oğlan	Güvey	Dayı
Nine	Kız	Gelin	Yeğen
Baba	Çocuk		
Ana	Yavru	Kardeş	
	Bebek	Bacı	Bacanak
Erkek	Torun		
Kadın	Oğul		

c. Din ile ilgili adlar:

Din	Cennet	Hızır	Evliya
Tanrı	Melek	Cebrail	Resul
Şeytan	Peri		Halife
		Bektaşî	İmam
İslam	Oruç	Derviş	Müftü
Kuran	Namaz	Pir	Hoca
	Dua	Keşiş	Molla
			Müezzîn
Hacı	Gâvur		
Sofu		Put	
Mümin		Haç	
Şeyh			

B. İnsanlara ve topluluklara dayanan adlar:

3. Kişilerin varlıkları ile ilgili adlar:

a. Vücut kısımları

Baş	Kulak	Dil	Omuz
Kelle	Kaş	Diş	Koltuk
Alın	Göz	Çene	Kol
Yüz	Burun	Boğaz	El
	Ağız	Boyun	Bilek
Bıyık			Parmak
Sakal			
	Sırt	Yürek	Kemik
Bacak	Gövde	Dalak	Damar
Diz	Bel		
Ayak	Göbek		Kıl
Topuk	Karın		Tüy
Taban	Kucak		

b. Rütbeler ve mevkiler:

Şah	Vezir	Naip	Efe
Sultan	Şeyh	Lala	Çavuş
Melik	Paşa	Efendi	Uşak
	Reis		

c. İnsanı ilgilendiren sıfatlar:

Çalışkan	Mert	Aptal	Cüce
Şirin	Olgun	Alık	Hadım
Şen	Uyanık	Deli	Köse
Kalender			Çolak
Mülayim			Topal
	Yağız		Kör
			Sağır

d. Meslekler:

Hekim	Terzi	Demirci	Celep
Kadı	Dülger	Nalçı	Kasap
Müderris	Saraç	Nalbant	Manav
Vaiz	Eğerci		
	Kuyumcu	Çerçi	Hallaç
Usta		Bezirgan	Uncu
Kalfa	Ozan	Tacir	Sabancı
	Aşık		
Kahya			Sığırtmaç
Kılavuz			Çoban
Mihmandar			
Ulak			

Bekçi	Gemici	Cazgır	Hızır
Avcı	Arabacı	Pehlivan	Saka
	Eşekçi	Zurnacı	Ebe
	Turpçu	Cambaz	Hammal
	Kazancı	Köçek	Harami
	Urgancı		

e. İnsan adları:

Ayşe	Abdi	Alaeddin	Adliye
Fatma	Ali	Bahaeddin	Fethiye
Zeynep	Bahri	Hayrettin	Fevziye
Meryem	Baki	Hüsamettin	Hüsniye
Mürüvvet	Fahri	Nasrettin	Lütfiye
	Hayri	Nurettin	Rahmiye
	Kadri	Şerafettin	Şadiye
	Nuri	Şemsettin	Şevkiye
	Remzi		
	Veli		

Bu kümelerin dışında kalan öbekler, belli bir sınıflamaya sokulamıyacak kadar dağınık görünmektedir. Bununla birlikte, ufak da olsa bazı gruplamaların yapılması mümkün olabilir.

Böylelikle, Türkiye'deki köy adlarının alfabetik dizini ardında kalan bir yapı, bir düzen, bir örgü belli bir oranda ortaya çıkarılmış olmaktadır.

